

MENTÉNYI KLÁRA

A Chernel család „régí háza” Kőszegen

*„Ebben az öregséges régi házban mindig csak
nemes munkában találkoztam a lakókkal.
Sok ez a mai sivár lelkületű korban.”*

Hermann Ottó, 1899¹

Hallgatva Chernel István unokája, Döry Lajosné Schelver Dóra részletes elbeszélését a gyermekkori lakóházról,² szinte megelevenedik az épület 1945 előtti képe. Éppen ezek a mozaikkockák hiányoztak ahhoz, hogy – legalább utolsó történeti korszakát tekintve – képesek legyünk valamegyest otthonosan mozogni benne. Múltját hosszú ideje próbáljuk felderíteni. Közlebbi ismeretséget akkor kötöttünk vele, amikor a XX. század utolsó évtizedében előbb külső, majd belső udvari homlokzatainak falkutatást végeztünk. Egy új szándék és a hozzá társuló anyagiak több mint 15 évvel később, az idén tették lehetővé, hogy végre belülről is megvizsgálhassuk.³ A falak sokszoros átépítése, a gondosan megfigyelt részletek nem csupán a ház történetéről, de az egykor benne élőkről is sok mindent elárulnak. A falkutatás, szerencsés esetben régészeti megfigyelésekkel, ásatással is társulva – a levéltárban őrzött írott dokumentumokkal együtt – nélkülözhetetlen módszer ott, ahol a személyes emlékezet már nem tud tanúskodni. A Chernel család egyik tudós tagjáról, a történész Kálmánról elnevezett utcában álló városi palota (Chernel utca 10.) hosszú életének felderítésében igyekeztünk lehetőleg minden rendelkezésre álló forrást figyelembe venni.

A kőszegi Chernel-ház (Chernel utca 10.) főhomlokzata. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

AMIKOR ITT MÉG CSAK A VÁROSFALAK ÁLLTAK

Az 1328-ban királyi szabad várossá nyilvánított Kőszeget körülvevő kőfalak építésére I. Anjou Károly Róbert király 1336-ban kötelezte a várost. A várat és a várost közös erődítésrendszerrel védő, XIV. századi városfal tövében, a nyugati oldalon még min-

*A Chernel-ház egykori városárokra néző, nyugati homlokzata, háttérben a várral.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

Balról: A részben visszabontott XIII. századi városfal feltárt maradványa az egykori istállóban. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

*Jobbról: A XVI. századi külső városfalban megtalált, egykorú lőrés.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

den bizonyosan nem álltak önálló lakóházak. Kezdetben a piactér, a mai Jurisics tér páros oldalán épített gazdag polgárok hosszú, megművelt telkei nyúlhattak el egészen a városfalig. Több mint két évszázaddal később, 1532-ben a török ostrom fenyegető hírére – a lőfegyverek korában éppen ezen a hegylécen a veszélyeztetett szakaszon – a már meglévő városfal elé, kívülről még egy vastag falat a közepére egy négyszögletű kis tornyot emeltek.⁴ Így alakult ki az a kb. 5,6 méter (3 bécsi öl) széles falszoros (zwinger), amelyről a vele összefüggő sarokbástya kapta a nevét. Mögötte összefüggő városárok húzódtak, vizét a hegyekből érkező gyors folyású patakok táplálták.

Fontos ezt megemlíteni azért, mert az évszázadok során egyre bővülő Chernelház városárokra néző nyugati homlokzatát ez a XVI. századi városfal alkotja. A kutatás során az épület alapterületéből északra kinyúló, újabb istállóban egyrészt sikerült megtalálnunk a magasan álló, két középkori fal csatlakozását, másrészt azonosítanunk az istálló keleti falaként szintén létező XIV. századi, belső városfal utólag elvésett, de a föld alatt teljes szélességében megőrződött maradványát.

A nyugati épületszárny emeleti szobáinak hátsó falán, ami azonos a kettős falöv 1532-ből származó, s a Chernel utca teljes nyugati szakaszán végigfutó külső vonulatával, két lőrést is találtunk. A városfalban létrehozott, kifelé szűkülő, keskeny lőrések főként szakállas puska használatára voltak alkalmasak. A XVI–XVII. század folyamán a falszorosra néző, tehát belső oldalán ugyancsak szabadon álló fal tetején egy magasan körbefutó belső padkára emelt fa folyosó, gyilokjáró húzódtak, ahonnan a város védői könnyen elérték az ellenség távol tartására szolgáló lőréseket.

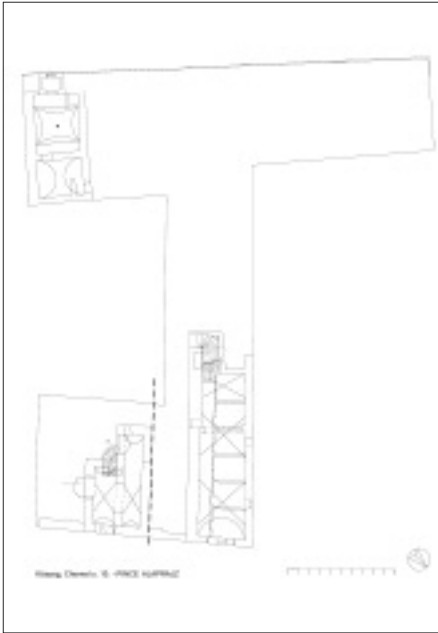
KÉT ÖNÁLLÓ TELEK – KÉT LAKÓHÁZ A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Az 1532. évi török ostrom pusztításai után a város szélső utcáiban szintén kő anyagú lakóházak épültek. Esetleges előzményeikről ásatás híján nincs tudomásunk. A jelenlegi barokk lakóház helyén a XVI. század közepe táján egymás mellett két önálló telket alakítottak ki, hátsó határukat az említett kettős nyugati városfal képezte. A mindössze 10,5 méter (kb. 5,5 bécsi öl) szélességű telkek merőlegesen helyezkedtek el a mai Chernel utcára, ahonnan egykori bejárataik is nyíltak.

A mai barokk palota alatt fennmaradt XVI. századi, utcára néző, keskeny pincék jól mutatják az egykor fölöttük emelkedő, legkorábbi földszintes lakóházak elhelyezkedését. Az északkeleti sarkon álló nagyobbik kb. 6x18,5 méter alapterületű volt, tőle balra – akkori szokás szerint kívülről bizonyára tömör kerítésfallal lezárva – nyílt az udvarra vezető, fedetlen bejárat. A két egykori telek határát ma is jól mutatja a kisebbik ház pincéjének nagyjából a kapualj központjébe eső, északi határfala. Ez a másik pince kezdetben csupán az egykori utcai szoba alá terjedt ki, s mintegy 6x7 méter alapterületű volt. Mivel a most említett déli épület szintén saját északi telekhatárához simul, megközelítése szomszédjához hasonló lehetett. Ez azt jelenti, hogy a nyitott behajtó a pince nélküli szélső oldalon, a jelenlegi Chernel utca 12. számú

ház mellett húzódott. A bor tárolására szolgáló pincék lejáratai ugyancsak az utcára néztek.

Míg a XVI. századi déli lakóházból – a későbbi átépítések következtében – csupán a pince maradt fenn, az északra eső, nagyobb saroképület földszintjének hátrafelé nyúló, oldalsó homlokzati fala is megőrződött. Feltűnő, hogy ebben a külső falban

Pince alaprajz a két önálló lakóház egykori telekhatárának jelölésével.

Rajz: Gyarmati Mihályné, Ivicsics Péter, Ivicsics Júlia, 1988, 2015

Északra néző, XVI. század végi, később befalazott ablak, utóbb fűtőnyílássá alakítva.

Fotó: Benkhard Lilla, 2015

már eredetileg is a szomszédos Chernel utca 8. számú épület telkére néző, kifelé szűkülő, négyzetes formájú ablakokat nyitottak. Ennek a furcsa jelenségnek az a magyarázata, hogy az említett két telek, illetve két épület (Chernel utca 10. és 8.) között több évszázadon keresztül átjáró köz húzódott, amely egészen a nyugati városfalig nyúlt hátra. Az 1532. évi török ostrom után kialakult városszerkezet fontos elemei voltak ezek a városi tulajdonban lévő utcácskák, amelyek elsősorban védelmi célokat, a városfalak gyilokjáróinak minél gyorsabb elérését szolgálták. Végükben általában a körbefutó fa folyosóra felvezető lépcsők emelkedtek.

Ugyan a későbbi erőteljes átépítések miatt a legkorábbi sarokház alaprajzi elrendezését nem sikerült pontosan tisztázni, elmondható, hogy a pincén kívül a XVI. századból származik az északi épület kontúrja. Valószínűnek tartjuk, hogy szilárd anyagból, vagyis téglával kevert terméskőből a földszintet eredetileg csupán a pincével azonos hosszúságban építették meg. Éppen a régóta itt lévő, szomszédos átjáró köz

miatt azonban a telek hosszan hátranyúló északi kerítésfalát ugyancsak ebből az időtálló építőanyagból rakták. A telek belseje felé néző falak ekkor még gerendavázások lehettek. A sarokszoza mögötti földszinti helyiségben talált, egykor vízszintes fa földémhez csatlakozó, kormos vakolattöredék alapján megállapítható, hogy a korai gerendavázás deszkamennyezet a jelenleginél kb. 60 cm-rel alacsonyabban húzódott.

1570-ben, a város első telekkönyvének felvétele idején a két önálló telken az itt leírt épületek már álltak. Tulajdonosaik magyar anyanyelvű szabómesterek voltak.⁵ Mindkét földszintes, alapincézett ház lakószobái az utcára, kelet felé néztek. Az északi épület végében elhelyezkedő, feltételezett gazdasági épületek (istálló, kocsiszín, raktár, műhely, stb.) ekkor még nagy valószínűséggel fából készültek. Hasonlóképpen gerendavázás szerkezetű lehetett a déli telken álló épület pince mögötti, hátsó helyisége is, amelyek kiterjedésére egyedül régészeti feltárással lehetne fényt deríteni.

VÁLTOZÁSOK A XVII. SZÁZADBAN. AZ ÉSZAKI SAROKHÁZAT ÁTÉPÍTŐ ORGONISTA

Az építőanyag eltéréseiből arra következtethetünk, hogy a XVII. század folyamán az északi épület megtartott korábbi pincéje fölött a Chernel utcai sarkot jelentős mértékben újjáépítették. Ezzel együtt bizonyára tetőcserére is sor került.

Festett zárópárkány töredék és „1669”-es évszám az egykori északi saroképület utcai falán.

Fotó: B. Benkhard Lilla, 2000

1997-ben a Chernel utca 6. számú ház felé néző, rövid homlokzaton, a barokk övpárkány alatt festett vízszintes párkányt találtunk. A fekete sávban keskeny fehér csíkokkal vízszintesen és függőlegesen is keretelt, téglalap formájú mezők tartoztak. A megújított földszintes épület festett díszítéséhez a zárópárkányon kívül minden bizonnyal hasonló jellegű sarokmotívumok is tartoztak, ezeket azonban a későbbi rétegek miatt már nem lehetett feltárni.

2000 őszén, a kivitelezés előtt további restaurátori kutatásra került sor. Ekkor Haraszti Margit restaurátor ugyanezt a párkányt a Chernel utcai, keleti homlokzaton is megtalálta az északi épületrész két földszinti ablaka között. Ráadás-

sul a vele összefüggő vakolaton, a párkány alatt hófehér mezőben egy fekete színnel festett évszám is előkerült: „[1]669”.⁶

Az északi telken álló lakóház átépítésével egy időben további kisebb munkálatokat végeznek, például átalakítják a pincelejárót. A szoba mögé konyha kerül, amelynek külső kéményét a keskeny átjáró köz felé alakítják ki. A már álló, nyugat felé továbbfutó, északi kerítésfal belső oldalára, a lakóház bővítéseként egy nagyméretű helyiséget emelnek. Lehet, hogy kezdetben más funkciója volt, később azonban, egészen 1945-ig présházként használják.⁷ Ekkor még az udvarról, illetve a későbbi udvari folyosóról a hosszú belső térbe közepen kétszárnyú, kőkeretes bejárat vezetett, mellette kétoldalt magasra emelt, szintén kőkeretesnek tűnő, kicsiny négyzetes ablakokkal. Pántos vaslapjaikkal együtt ezek a kőszegi emlékművek jellegzetes elemei. Persze nagyon is valószínű, hogy az említett részletek már a XVIII. században készültek, maga a helyiség azonban, kő-tégla vegyes anyagú falaival minden bizonnyal még a XVII. század második feléből származik.

Úgy tűnik, ezt megelőzően csaknem száz éven keresztül nem, vagy alig számottevően változtak az épületek. A XVII. század eleji Bocskay-felkelés majd Bethlenféle hadjárat ellenére ez az időszak a gazdasági fellendülés kora volt Kőszegen. A szabó mesterséget folytató, vegyesen magyar és német nevű tulajdonosokat már a század elején kereskedők, még később pedig úgymond értelmiségi foglalkozást űző, írástudó deákok, tanítók váltották fel.⁸

A levéltárban fennmaradt adólajstromokban szerepel egy adat, miszerint az északi telken álló ház után 1669-ben Christoph Hittl (Hüttel) orgonista adózott. Elődje Tobias Schmidt német tanítómester volt. Hittl-t, aki korábban már élt a városban, 1660-ban ajánlják Kőszegre, de akkor még a pesti domonkosok szolgálatában áll. 1667 nyarán nevezik ki városi orgonássá és német iskolamesterré, utóbbi tisztségétől azonban nemsokára megválnak, mert 1669-ben már Fábry András, majd Ruttkay Györgyöt említik német tanítóként. Különös szerencse, hogy az adójegyzékek által megőrzött név ezúttal látható módon is összefüggésbe hozható az északi oldalon álló, akkor még földszintes lakóházzal. Az utcai homlokzatra felfestett 1669-es évszám ezek szerint ugyanis egyértelműen az orgonista tulajdonlásának kezdetét jelzi, amit nyilván hamarosan követett az imént körvonalazott építkezés is. Mivel ez idő tájt Kőszegen csak az lehetett városi polgár, aki saját lakóházzal bírt, nem kétséges, hogy a munkálatok nem tarthattak túl sokáig. Christoph Hittl 1672. március 4-én nyerte el a polgárjogot. Ezt követően húsz éven át lakott itt, az írott forrásokban egészen 1692-ig kísérhetjük nyomon.⁹

A XVIII. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN A KÉT ÉPÜLET KÖZÖS TULAJDONBA KERÜL

A 1690-es évek közepén előbb az északi, majd a XVIII. század első éveiben a déli telken álló lakóház is a város irányításában részt vállaló, tekintélyes Olisser család kezére

jut. Annak ellenére, hogy nem sokkal ezután mindkét épületet gróf Nádasdy III. Tamás vásárolja meg, nagyon valószínű, hogy a XVIII. század eleji, számottevő építkezés mégis inkább az Olisserek nevéhez fűződik. E tranzakciók révén a főnemes ugyanis egyben a szomszédos Chernel utca 12. számú épület területén álló, további két telek tulajdonosává is vált, saját kőszegi rezidenciáját pedig az ottani északi házban rendezte be. Jogosan feltételezzük tehát, hogy a mi házunkban történt átalakításokat inkább az 1720-as évekre már elszegényedő belső tanácsnok, Franz Olisser apja, a korábban bírói tiszteletet is betöltő Johann Karl végeztette.¹⁰

Az alább felsorolt munkálatokra leghamarabb a XVIII. század első évtizedében kerülhetett sor, kétségtelenül egy olyan időszakban, amikor a két épületnek már közös tulajdonosa volt. A helyenként terméskövet vagy vegyes anyagot, több szakaszon azonban tisztán téglát alkalmazó periódusra ugyanis az épületek különböző pontjain egyaránt jellemző egyfajta, a többitől megkülönböztethető kötőanyag, ami egyértelműen ehhez az építési periódushoz köthető.

A két földszintes ház déli irányban történő kibővítése és összevonása, továbbá a középső kapubejáró kialakítása révén gyakorlatilag megszűnt ugyan a korábbi telekhatár, a telkek önállósága azonban – az adójegyzékek tanúbizonysága szerint – egészen a XVIII. század végéig fennmaradt.

A pince kivételével teljes mértékben elbontva a déli épületet, egyben beépítve a hozzá tartozó egykori, szélső kapubejáró területét, ezen az oldalon egy új, de továbbra is csupán földszintes lakóházat emeltek. Mivel továbbra is használni akarták a már régóta létező, de a két korábbi telek között frissen kialakított közös kapualj alá nyúló pincét, annak északi falát megerősítve, téglából újra rakták, nyugati irányban, hátrafelé megtoldották és az eredetileg egységes teret egy hosszanti hevederívvel kettéosztották azért, hogy alátámassza a kapualj újonnan emelt déli falát. A közös osztófalban rafinált módon úgy alakították ki a kapualj déli falában ma is működő pinceszellőzöt, hogy rajta keresztül mindkét, ily módon elkülönített pincetér szellőzni tudjon. Az utcai lejáró befalazásával a pince megközelítését ettől kezdve hátulról, nyugati irányból oldották meg.

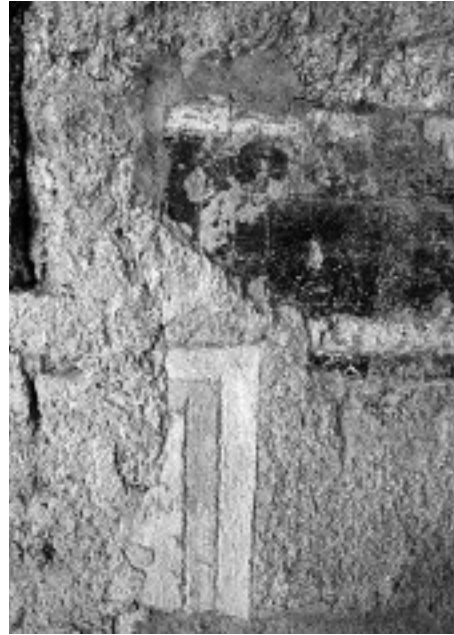
A déli épület esetében a széles, három ablakos utcai szoba mögött helyezték el a hasonló alapterületű, nagyméretű konyhát. Arra a kérdésre, hogy hátrafelé milyen további helyiségek lehettek, azért nem tudunk válaszolni, mert a konyha udvari falát, ami egyben az utcai szárny udvari, emeletes homlokzata is, egy későbbi korszakban teljesen újjáépítették. Amennyiben itt, s az adójegyzékek ezt erősítik, még egy ideig önálló háztartás működött, nem nélkülözhatték sem a kamrát, sem a további gazdasági funkciójú, alárendelt melléktereket. Megnyugtató választ természetesen csak régészeti feltárás hozhatna.

Bizonyára valamiféle egységes elgondolás alapján terveztek az északi épület földszintjére, a kapualj túloldalán kialakított délivel éppen szemközt egy vele szinte teljes mértékben megegyező méretű lakószobát. Abban az időben mindkét említett szobát sík gerenda- vagy deszkamennyezet fedhette, ugyanis a biztosan később készült, jelenlegi helyén korábbi boltozatra utaló nyomokat a kutatás során nem találtunk.

A lakóépület északi része ebben az időszakban már emeletes volt. Több építészeti maradvány is bizonyítja, hogy közvetlenül a szoba mögött, a nyitott kapubejáróra merőlegesen indult fölfelé az a boltozott lépcső, amely a nyitott árkádíves emeleti folyosó elődjére érkezett. Arra gondolunk, hogy az ekkor még fedetlen kapualj északi oldalán, az utcai szoba mögött egy azóta nyomtalanul eltűnt, ezért feltehetően fa

A jelenlegi lépcsőre merőleges, kapualjból induló, XVIII. századi lépcső feltárt maradványa. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

Két rétegű, XVII. és XVIII. századi festett sgraffito homlokzatzdíszítés maradványai az északi külső sarkon. Fotó: B. Benkhard Lilla,

szerkezetű, a mainál 50-60 cm-rel alacsonyabban húzódó kis folyosó húzódott, ahonnan néhány falépcső segítségével lehetett elérni az emeleti lakótérket.

A két utcai traktuson kívül sem a földszinten, sem az emeleten nem maradt sok ezekből a korai barokk falakból. Kérdés, hogy ennek oka a következő, 1766-1767. évi nagy átépítés volt-e. Az északi épület esetében mindenesetre feltételezhető, hogy az utcai emeleten kívül valamilyen mértékben az oldalsó udvari szárny felső szintje is megépült.

Az utcai homlokzat rövidebb, északi szakaszán 1997-ben több rétegű, a barokk architektúrát megelőző, festett illetve festett sgraffitoval díszített párkány- és sarokarmírozás töredékeket találtunk. Közülük az első rétegről, mint följebb már említettük, kiderült, hogy a Chernel utcai oldalon előkerült évszámhoz kapcsolódik, tehát 1669-ben készült. Ezt egy olyan festésréteg fedte el, amely hasonló díszítést hozott létre, a keretelés élénk kék színéhez azonban itt a(z ismeretlen alakú) mezők tört fehér színe tartozott.

Ugyanezen a Chernel utcai sarkon, a beforduló szakaszon azonban a jelenlegi barokk homlokzatkialakítást közvetlenül megelőző, harmadik vakolatrétegen bekarcolt körvonalak között festett díszítést tártunk fel. A kutatás jelenlegi állása szerint arra gondolunk, hogy ez a még nem plasztikus, de a vakolat felületét már játékosan megmozgató díszítés tartozhat a XVIII. század eleji, emeletes építkezéshez. Felső szakasza már nem tanulmányozható, hiszen az emeletet a következő periódusban szinte teljesen újjáépítették.

Gróf Nádasdy III. Tamás Somogy megyei főispán, 1726-tól 1734. évi haláláig a Helytartótanács tagja ugyancsak két külön időpontban vásárolta meg a Chernel utca

*A Chernel utcai főhomlokzat barokk kapuzata, zárókövén
1766-os évszámmal. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

10. számmal jelzett területen álló, két lakóházat. Az egyre rosszabb anyagi helyzetbe kerülő Franz Olisser 1719-ben először kisebb értékű, déli épületétől vált meg, 1722-ben azonban sor került saját emeletes, északi rezidenciájának eladására is. A két összeg közötti különbség – az elsőt 300, míg a másodikat 700 forintért értékesítette – ugyancsak egyértelműen az északi sarokház emeletes mivoltára utal. Nádasdy, majd őt követő unokaöccse, Lipót, Komárom megye örökös főispánja, lovászmester, kancellár egészen az 1740-es évek elejéig mindkét ide eső lakóházát folyamatosan bérbe adta.¹¹ Ennek ellenére a főnemesi család saját kőszegi rezidenciájául szolgáló, s északi oldalfalával a mi udvarunkra néző Chernel utca 12. számú házból nyíló, egykori átjáró- és egyéb nyílásai egyértelműen tanúskodnak a közös tulajdonosról.

Tőlük a szóban forgó, értékes belvárosi ingatlanok ismét két különböző tulajdonos kezébe kerültek. A déli telken álló, kisebb épületet Anton Hertzog, az északi emeletest pedig ifj. Mecséry István vásárolta meg.¹² Egyértelmű tehát, hogy a közösen használt kapubejáró ellenére a két telek, s a rajta álló két lakóház jogi és gazdasági szempontból továbbra is megőrizte önállóságát.

KELCZ JÓZSEF BAROKK PALOTÁJA

A szép barokk bejárati kapu zárókövén olvasható 1766-os évszám fültenici Kelcz József kerületi táblai ügyvéd, tanácsos, később királyi személynöki ítélőmester tulajdonossá válását jelzi. Az építkezés nem váratott magára, hiszen tudjuk, már május 16-án

A hosszú északi szárny barokk árkádíves udvari homlokzata. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

kérvenyezte, hogy a háza mögött húzódó falszoros (zwinger) ide eső részét megvásárolhassa. A Kamara egyetértésével a város 100 körmöci aranyért adta neki a szóban forgó területet, nem egészen egy évvel később pedig a már álló házából, ugyancsak a város engedélyével csatornát vezetett ki a nyugati várárokbá.¹³ Az említett szakasz megvásárlására, mint a helyszíni kutatás során kiderült, azért volt szükség, hogy a belső városfal saját telkére eső részét lebontva, házát nyugati irányban egészen a külső zwinger falig bővíthesse. Az a tény, hogy 1667 januárjában ezen a külső várfalon két ablak nyitására kért és kapott engedélyt a várostól és a Kamarától, az építkezés, de legalábbis a tervezés előrehaladott állapotát jelzi.¹⁴

Lényegében jelenleg is az ekkor született, barokk elegancia határozza meg az immár egységes városi palotává váló, korábbi lakóházak külső-belső képét. A sávozott földszint fölött lizénákkal tagolt, harmonikus megjelenésű homlokzat a hozzá tartozó, egykorú nyílászáró szerkezetét is őrző, vázadiszes, faragott kapukerettel, továbbá a kőkeretes ablakokkal és pinceszellőzőkkel a klasszikus barokk legszebb kőszegi példája.

A helyszíni kutatások révén megállapíthatóvá vált, hogy a munkálatok során részben megtartották a külső utcai homlokzatokat, így a Chernel utca 6. számú ház bejárata felől induló, északi utcácskára néző teljes, akkor már álló falszakaszt, továbbá

Kőszeg, Chernel u. 10. - FÖLDSZINTI ALAPRAJZ

*Földszinti alaprajz helyiségszámokkal.
 Rajz: Gyarmati Mihályné, Ivicsics Péter, Ivicsics Júlia, 1988, 2015*

Kőszeg, Chemel u. 10. - EMELETI ALAPRAJZ

*Emeleti alaprajz helyiségszámokkal.
Rajz: Gyarmati Mihályné, Ivicsics Péter, Ivicsics Júlia, 1988, 2015*

a mai Chernel utcára néző földszinti falak egy részét is. Ezért lehetséges, hogy helyenként kívül és belül is korábbi falmaradványokra bukkanunk. Az új építkezésre a földszinten a termésköveket téglasorokkal váltakoztató rakásmód jellemző, amelynél bizonyára a kibontott városfal anyagát is felhasználták. Ugyanakkor az emeletet javarészt már tisztán téglából falazták.

Az utcai homlokzatokkal együtt azonban az udvar képét is teljes mértékben átformálták. Újjáépült az ugyancsak emeletessé bővített déli épület udvarra néző homlokzata, a kapualj délnyugati sarkán jól érzékelhető falaztváltással. Ennél nagyobb jelentőségű azonban a mostantól kezdve egészen a városfalig hátrafutó északi szárny elé húzott kétszintes nyitott árkádíves folyosó.

A folyosó megépítésekor annyiban alkalmazkodtak a korábbi alaprajzhoz, hogy szélességét a már meglévő, korábbi lépcsőház emeleti érkezőjéhez igazították. A lépcsőház lényegében korábbi helyén maradt, de már a folyosó mai, megemelt szintjére vezetett. A felfelé futó lépcsőkar alá a kapualj északi végén egy, a többinél keskenyebb és alacsonyabb árkádíven keresztül lehetett bejutni. Valószínű, hogy ezt a kis teret a földszinti folyosó felől valamiképpen lezárták.

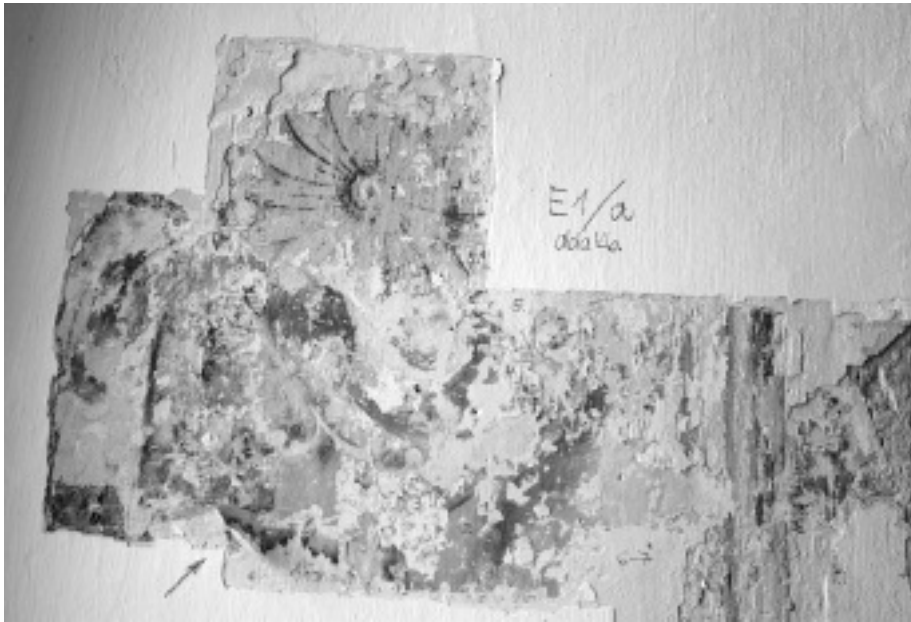
Ami az új, nagyszabású lakóépület alaprajzát illeti, a kapualjtól délre, az utcai szoba mögötti hátsó, udvari traktusban nagy konyha létesült, az udvari homlokzati falban kialakított kúttal, valamint vízkiöntő nyílással. A tűzhely és a hozzá tartozó kémény az előtte elhelyezkedő szoba felőli fal közepétáján lehetett, s egyben két emeleti szoba fűtésére is szolgált.

Az északi épületrész utcai oldalán – a helyiségek szintemelésén túl – lényegében nem történt jelentős változás. Udvarra néző, hosszan hátranyúló szárnyát – megtartva a hátsó oromfallal lezárt, már meglévő földszintes helyiségeket –, egészen a nyugati külső városfalig megtoldották. Ezek a terek a cselédség számára szolgálhattak lakóhelyül. Érdekes tény, ami alól sem a lakószobák, sem a mellékterek nem jelentenek kivételt, hogy ekkor még szinte általános jelleggel nem készültek boltozatok. A kutatás során ugyanis rendre az derült ki, a mai földszinti boltozatok egy még későbbi időszakból származnak. Vonatkozik ez magára a kapualjra is, amely fölött azonban valamilyen födémnek már létezni kellett, mivel az összefüggő emeletet csupán az északi házrészben megépített, egyetlen lépcsőt igénybe véve lehetett elérni.

Ezzel ellentétben beboltozták az addig síkmennyezetes pincéket. Utcai lejáratukat az északi és a déli épületrész pincéinél egyaránt megszüntették, az egykori lejáratok helyén kőkeretes pinceszellőzőket alakítva ki.

Az emeleti utcai szárny a földszintnek megfelelően kéttraktusos volt. A reprezentatív lakószárny alaprajzán később történhetek ugyan kisebb változtatások, kétségtelen azonban, hogy lényegét tekintve ebben a periódusban alakult ki. A három egymás melletti szobát tekintve a férfi és a női lakószoba fogta közre a XX. század utolsó harmadában gyalázatosan felszabdalt tágas középső szalont. Mögöttük délre egy nagyobb teret alakítottak ki, vélhetően már akkor az ebédlő számára. Az északi utcai sarokszoba után következett a lépcsőház, amelytől nyugatra az emeleten további szobák sorakoztak.

1766 után festett barokk, egy fölötte lévő rétegen pedig XIX. század eleji klasszicista falfestés maradványok az utcai szalonban. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

1767-ből származó, akkor folyósó végi illemhely szellőzőablaka a külső városárok felé. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

1977-ben Chernel István másik unokája, Schelver Marietta leírta a régi kőszegi házzal kapcsolatos emlékeit.¹⁵ Ebben olvasható, hogy 1940-ben az utcai emeleti sarokszoza ismételt tapetázásakor barokk-rokokó füzérdíszes falfestéseket találtak, de nem volt pénzük és energiájuk arra, hogy a festményeket restauráltassák. Ezért új tapéta került fölējük, ami alatt az idei kutatás során a restaurátorok szerencsére megtalálták a festésnyomokat. Az egykori középső nagyszalonban, az utcai ablak déli kávjában – ugyancsak restaurátor szondázás eredményeképpen – kétrétegű, jó minőségű falfestés került elő, közülük a korábbi minden bizonnyal a barokk periódushoz köthető.¹⁶

Egybevágunk a levéltári adatokkal azok a helyszíni kutatási eredmények, amelyek alapján egyértelművé vált, hogy mind a földszinti, mind az emeleti szobasor végigfutott egészen a nyugati zwinger falig. Vele együtt a pillérekre támaszkodó, árkádíves folyosó is folytatódott. A ma láthatókon túl még egy szabadon álló pillére volt, kétoldalt egy-egy íves nyílással. Az utolsó árkádivet az alsó szinten a későbbi istálló, felül a XIX. században a hátsó lépcső előtere miatt bontották el. Az emeleti folyosó legvége, közvetlenül a városfal mellett azonban kezdettől fogva zárt volt, ugyanis itt helyezték el az árnyékszékét. Hozzá tartozott az a barokk folyosóval együtt élő, vakolt kávjú, kicsiny, vízszintes deszka áthidalóval rendelkező szellőzőnyílás, amelyet szinte ép állapotban tártunk fel a XVI. századi nyugati külső városfalban. A hátrahúzódó, akkor még egytraktusos udvari szárny leghátsó emeleti szobájának ablaka mellett erre a kicsiny szellőzőre is vonatkozatható az a kérvény, amelyet Kelcz József először 1766. december 16-án nyújtott be a városfal áttörésével létrehozni kívánt két ablak ügyében.¹⁷

1777. június 9-én hatalmas tűzvész pusztított végig a város felső részén. A lángok a déli, magyar külvárosban keletkeztek, végigsöpörtek a Jurisics tér nyugati oldalán, „s onnénd tovább terjedvén, az belső városnak azon fél részit is, melyben az kvartély ház, városy Curia, és egyéb méltóságoknak nevezetesebb épületi, ugy az Herczeghy vár is situáltak, ... Por hamuvá tette...”. Mivel tudjuk, hogy a tűzben Sigray Károly gróf 30.000 forintra becsült könyvtára is elégett, amit éppen Kelcz szomszédságában, a mai Chernel utca 12. számú épületben őrzött, nem kétséges, hogy a mi házunkban, legalábbis a tetőben s egyéb faszervezetekben, ugyancsak jelentős károk keletkezhetnek. Megerősíti a feltételezést egy további adat, miszerint a város északkeleti pontján sértetlenül maradt árvaházba a tűzvész másnapján többek között a teljes Szegedy családot befogadták. Ők akkoriban a saroképület túloldali északi szomszédjának számító lakóházban (Chernel utca 6.) éltek.¹⁸ A részletekre vonatkozóan azonban sajnos egyelőre nem kerültek elő pontos információk.

FESTETICS IMRE ÉPÍTKEZÉSEI 1802 UTÁN

Kelcz József 1783. évi halálát követően özvegye, Szvetics Mária örökölte az épületet, aki folyamatosan hitelekkel vett fel rá. A XIX. század elején már számtalan kölcsönnel terhelt ingatlant Kelcz Károly, aki 1802-ben jutott hozzá, még ugyanazon év decem-

Az egykori falszoros helyén, annak vár felőli végén 1803-ban emelt épületszárny a városárok és a Diáksétány sarkán. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2006

A nyugati oldalon észak felé kiugró, új épületszárnyban elhelyezett istálló, kőből faragott itató medencékkel. Fotó: Malustyik Mariann, 2015

berében áruba bocsátotta. Gróf Festetics Imre 13.000 forintért vásárolta meg a házat, az összegből elsősorban a hitelezőket kárpótolták.¹⁹

Az új tulajdonos építkezései közül legjelentősebbnek mondható egy olyan épületszárny létrehozása, amely – szokatlan módon – a szomszédos Chernel utca 8. számú lakóház telke mögé eső, XVI. századi falszoros beépítésével járt együtt. A városfalakkal kapcsolatban már a dolgozat elején szó esett arról, hogy az új istálló és a fölötte emelt lakószárny jobb alaprajzi elrendezése miatt kb. 120 cm-es szélességben visszabontották a szomszédos ház mögött még álló, XIV. század eleji városfal nyugati síkját. Az 1803-ból származó épületrész létrejöttét hosszan tartó vita előzte meg Fűgh János szenátorral, a Chernel utca 8. tulajdonosával.²⁰

A földszintre tervezett, szabadon álló kő pillérekre támaszkodó, hevederívek közötti csehsüveg boltozatokkal fedett, egységes terű, reprezentatív istálló ma is az épület egyik legszebb része. Az úgymond kéthajós csarnok szélesebb nyugati szakaszán – az egykori zwinger falba utólag behelyezett –, hólyagmotívumokkal díszített, kőből faragott itatómedencék készültek. A közlekedő folyosó a keleti oldalon húzódott. A szellőzőnyílások valószínűleg a XIX. század második felében megnagyobbított, magasra helyezett, mai ablakok helyén nyíltak. A tíz ló számára alkalmas, tágas istálló kényelmes megközelítése érdekében átalakították a korábbi, 1760-as években épült árkádives folyosó nyugati végét. Elbontva az itt lévő, emeletre szolgáló árnyékszékot, s mindkét oldalon nyugati irányban kissé megtoldva az utolsó pilléreket egy az eddigiekhez hasonló, s ugyancsak barokk keresztboltozattal fedett, de az udvar felé a többenél szélesebb árkádivet hoztak létre. Mivel az udvar déli része a nyugati oldalon ekkor még beépítetlen volt, ezen a nyíláson keresztül vezették be a lovakat az istállóba. A keskeny közlekedő folyosón még ma is megtalálhatók azok a hatalmas kőlapokból, beljebb pedig nagyobb méretű folyami kavicsokból, ún. görgeteg kövekből kirakott burkolatok, amelyeken a XIX. századi lovászok jártak. Sőt! Az istálló északi végén még felfedezhetők az egykor kifejezetten a lovak lába alá készült deszkák korhadó maradványai, a közlekedésre szolgáló térrészen pedig a hozzá tartozó, közel négyzetes alakú padlótéglák.

Az istálló fölő új emeleti lakószárny is épült. A helyiségek elérése érdekében a korábbi északi szárny árkádives folyosóját egyszerűen átfordították a szabályos korábbi telekből északi irányban kinyúló szobák elé. Nem csupán a mellvédpillérek és a nyitott kosáráves árkádok igyekeztek utánózni a korábbi barokk szárny formáit, de a két-két helyiség fűtésére szolgáló kéménypillérek, s bennük a keresztpántos, rozettadíszes vasajtók ugyancsak hasonló módon jelentek meg. A négy földszinti boltozati szakasznak megfelelően a felső szintre is négy, nagyjából azonos méretű szoba épült. Kezdetben a folyosó északi vége – az éppen ezzel az építkezéssel elbontott, korábbi emeleti folyosó végi árnyékszék pótlására – minden bizonnyal illemhelyként szolgált. A lakószobák fűtése szintén erre a korszakra tehető. A síkmennyezetes belső tereket legtöbbször a válaszfalak vonalában elhelyezett, két-két szobát ellátó, a folyosó terébe pillérként beálló, falazott kémények külső nyílásai segítségével fűtötték. A fűtőnyílásokat lezáró, keresztpántos, szögcselt, középen rozettával díszített vaslapok szinte mindenhol megmaradtak.

*Eredetileg a kapualj középső szakaszán álló kőkerethez tartozó klasszicista rács a mai lépcsőfeljáró érkezőjénél.
Fotó: Malustyik Mariann, 2015*

*Egykor a kapualj északi középső szakaszán lévő lépcsőfeljáróhoz tartozó, áthelyezett kőkeret, XX. század eleji fa ajtóval.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

*Mélyített faltükrő a Chernel utcára néző, földszinti sarokszoba boltozatán.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

A XIX. század elején – eltekintve a már említett bővítéstől – javarészt megtartották az épület öröklött alaprajzi elrendezését. Kisebb változtatások csupán az északi pincejáró és a lépcsőház körül történtek. Utóbbit ugyan eredeti, öröklött helyén hagyták – bejárata a mai feljáró ajtónál beljebb, nagyjából a kapualj középtengelyében, rá merőlegesen nyílt –, de újabb faragott kő részletekkel látták el. Feltételezhető, hogy az a homokkőből faragott, vízszintes záradékaiban kétoldalt legömbölyített sarkú, megemelt középső szakasszal és zárókövel kialakított, szalagkeretes ajtókeret készült ide, amely előrébb helyezve ugyan, de jelenleg is a lépcsőfeljáróhoz vezet. Méretét és az említett kőkerethez illeszkedő záradékát tekintve nem kétséges, hogy hozzá tartozott a mai lépcsőt az emeleti folyosón lezáró, különlegesen szép, klasszicista stílusú, kétszárnyú vasrácsos kapu. Bizonyára mindig is belső térben állhatott egy másik, azonos szemöldökzáradéka, de finomabb faragású, valamivel keskenyebb ajtó. Ezt a később kerti kijáratként szolgáló kőkeretet látható módon szintén másodlagosan helyezték el a földszinti folyosó legvégén. A XIX. század elején a lépcső emeleti érkezőjéhez készülhetett. Arra, hogy a fölfelé húzódó lépcsőkarhoz valami módon, talán a kő lépcsőfokok cseréjével kapcsolatban is hozzányúltak, az egykori lépcsőház nyugati hátsó falának erre az időre keltezhető megújítása utal.

Mivel a földszinti boltozatokban, amelyek kétségkívül mindenhol későbbiek az oldalfalaknál, az istálló kialakításához köthető, egységesnek látszó, fehér színű kötőanyag figyelhető meg, valószínű, hogy az alsó szint fagerendás mennyezetei sértetlenül vészelték át az 1777. évi tűzvészt, ezért a boltozatok építésére csupán mintegy 25 évvel később került sor. Általában véve jellemző rájuk, hogy szegmensíves, egyenes oldalú fiókokkal megnyitott dongaboltozatokról van szó. Egyes terekben, ahol a boltvállakat statikai okokból nem merték bevésni a falszövetbe, mint például a XVII. századi, vegyes anyagú északi végfal mellett álló présháznál, valamint a mögötte lévő, újabb helyiségek esetében, a boltozat számára önálló téglaköpenyfalat húztak fel. Az utcai szobákban a boltmezők közepét ívesen megmozgatott körvonalú, késő barokk formájú, mélyített tükrökkel díszítették.

Csupán formáját tekintve tér el tőlük a kapualj haránt irányú hevederívvel osztott, barokk keresztboltozata (valójában szintén dongaboltozat, középső csúcsaitat összeérintő fiókokkal). A fölötte elhelyezkedő, széles, eredetileg az északi folyosó arkádjaihoz hasonló nyitott ívvel az udvarra néző emeleti lépcsőházi fogadótér, előtér ugyancsak ebben a periódusban jött létre. Ugyanakkor egy, a falazott szerkezet könnyítésére szolgáló, vakolat alá rejtett hevederívvel átépítették a Chernel utcai nagy szalon előtérrel egyidős hátfalát, amiben elhelyezték az oda vezető, széles, kétszárnyú ajtót.

A reprezentatív utcai traktus alaprajzát tisztázó vakolatverésekre az egyes helyiségekben biztosan, de máshol is nagy valószínűséggel meglévő festett felületek megtartása érdekében nem kerítettünk sort. A följebb már említett második rétegű, ugyancsak igényes festés arra utal, hogy Festetics Imre idejében újrafestethették a nagyszalont. XIX. század eleji nyílászáró szerkezetet a későbbi, elsősorban XX. század eleji, következetesnek tűnő cserék miatt sajnos már nem találtunk az épületben. Biztosan ebből a korszakból származik azonban az a két szép tükrökeret, amely a két

szélső helyiség utcai belső falán, szerencsés módon fennmaradt. A bal oldali, déli terebben egy finom fém rátétekkel díszített, fekete-arany festésű vékony deszkalapból készített, empire stílusú tükörkeretet, az északi sarokszobában pedig azonos korú és stílusú, megegyező színvilágú, domború tagozatos, stilizált levéldíszekkel megformált keretet látunk, ez utóbbin törtvonalú, a motívumokat átfogó, aranyozott szalag tekeredik körbe. Maguk a tükörfelületek már újabbak, s jól megfigyelhető, hogy a helyiségek XX. század első felében történt felújításakor az egykor tükörasztalkával

Empire stílusú tükörkeret részlete a déli emeleti szobában.

Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

Empire stílusú tükörkeret részlete az északi emeleti sarokszobából.

Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

egybeépített (ezek sajnos ma már nincsenek meg) berendezési tárgyakat ugyan helyükön hagyták, de kimozdították eredeti beépítésükből.²¹

Schelver Dóra visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a tükörrel azonos korú, empire stílusú berendezésből tíz bútort őriz a szombathelyi Smidt Múzeum, továbbá egy egészen 1945-ig a nagyszalonban függő arcképet, amely Mária Krisztina főhercegnőt (1742–1798) ábrázolja. Ezek bizonyosan azt a – legalábbis a reprezentatív lakótérket új szellemben átformáló – modern ízlést tükrözik, amely a felvilágosult gondolkodású nagybirtokos, egyben tudós genetikus Festetics Imrét jellemezte a XIX. század elején.²²

A FESTETICS-ÖRÖKÖSÖK ÉS CHERNEL KÁLMÁN KŐSZEGI HÁZA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Festetics Imre szerencsére hosszú ideig, egészen 83 éves koráig élvezhette az általa berendezett, kényelmes lakhelyet. Első feleségével, az 1807-ben fiatalon elhunyt Boronkay Krisztinával és négy gyermekükkel valószínűleg még elsősorban a nagy-pattyi birtokon épült kastélyban (ma Kőszegpaty) laktak, 1812-től azonban Vízkeleti Borbálával egyéb Vas és Somogy megyei kúriáik mellett különösen a kőszegi városi palotát részesítették előnyben.²³ A gyermekek közül István volt a legfiatalabb, aki Chernel Kálmán idősebb nővérét, Saroltát vette feleségül. Mindössze harminchétféig élt, s örökségéhez csupán 1830-ban jutott hozzá. Férje halála után Sarolta apósa-hoz költözött, itt nevelte fel Elek és Sándor fiait, valamint Mária lányát. Chernel Kálmán (1822–1891), aki – lévén szüleivel és testvéreivel együtt a szomszédos Chernel utca 6. számú házban nőtt fel – kora gyerekkorától kezdve bensőséges, meleg viszonyt ápolt a haladó szellemű, művelt és nagylelkű „öreg gróffal”, a család barátjával. Azzal, hogy 1861-ben feleségül vette unokahúgát, Festetics Máriát (1836–1910), leginkább saját gyökereihez, szeretett rokonságához és városához való ragaszkodását fejezte ki. Egyben persze búcsút vett fiatal kori álmaitól is. Ettől az időponttól kezdve a politikától visszavonuló, tudós történész egészen haláláig, 1891-ig a Festetics-házban élt.²⁴

Mivel a kőszegi levéltárból sajnálatos módon – egy XX. század eleji, értelmetlen selejtezés miatt – éppen az a XIX. század második felét érintő anyag hiányzik, amely más városok tekintetében rendszerint iratokban és tervrajzokban is bővelkedik, erre a korszakra a helyszíni kutatás eredményeit írott forrásokkal nem tudjuk alátámasztani. A következőkben felsorolt változtatásokra azonban – véleményünk szerint – legkorábban csak Festetics Imre 1847. évi, s menyének, Saroltának 1850. évi halálát követően kerülhetett sor. Éppen ezért nem kétséges, hogy amikor Chernel Kálmán retrospektív naplójában arról ír, hogy Festetics Imre gróf a ház „*keretre dülő, nyugoti részében*” lakott, még csupán az istálló fölé általa emelt négy szobából álló, emeleti lakosztályról beszél. Gyerekkorának utcájáról, a később éppen róla elnevezett Úri utca lakóiról írt remek jellemzéseiben Chernel azt is megemlíti, hogy abban az időben a déli részt, amin talán az épület első részét kell érteni, Bezerédy György, a Kőszegen székelő Dunántúli Királyi Kerületi Tábla elnöke s családja bérelte. Naplójából kiderül, hogy az utcai frontot később is kiadták, például báró Babarczy Antal ugyancsak táblai elnöknek, aki családjának egy részét szintén magával hozta. Rajtuk kívül hosszabb-rövidebb időre a család számos tagja vette igénybe a városi palota vendégszeretét. Tudjuk, hogy az 1848. évi népszékszámolás alkalmából 12 főt számoltak össze, de időnként – a személyzettel együtt – ennél jóval többen lehettek. 1868-ban például Chernel Kálmán négy fős családján kívül itt élt Festetics Elek és Sándor, Chernel Viktor, Sarolta, Elek és Krisztina, majd Sándor 1871-ben bekövetkező halála után, Chernel Lajos is. Ez utóbbi említett években a rokonság minden bizonnyal a már kibővített és az akkori igényeknek megfelelő, kisebb mértékben átalakított épületet vette bir-

A klasszicista lépcsőházból ide helyezett, földszinti árkádives folyosó végén található, kertbe vezető, kőkeretes ajtó. Fotó: Malustyik Mariann, 2015

Az udvar keleti szakasza a kapualj fölötti, XIX. század eleji árkádvibe a század második felében behelyezett kőkeretes ablakkal. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

Az udvar nyugati szakasza a XIX. század második felében újonnan felépített épületszárnyal. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

tokba. A három Festetics-gyerek közül 1861. évi házasságkötésekor a kőszegi lakóházat egyedül Mária örökölte. A házaspár Festetics Imre egykori csöndes, azóta kibővített nyugati lakosztályát vette igénybe, átengedve a legidősebb fiúnak, Eleknek az utcai szárny emeleti szobáit. Sándor és a Chernel-rokonok az északi hosszú szárny felső szintjén, valamint a földszinti utcai sarokszobában lakhattak.²⁵

Fontos beavatkozás volt az utcai szárny főlépcsőjének áthelyezése, mégpedig valószínűleg az emeleti sarokszoba és az északi szárny teremsorának összekötése céljából. A kelet-nyugati irányú, új egykarú lépcsőfeljárót az északi földszinti szoba kettévágása révén, annak déli végéből, a kapualj szintjénél néhány lépcsőfokkal magasabbról indították. Mint tudjuk, e megoldás kedvéért a XIX. század eleji kőkeretet a kapualj középső szakaszából az elsőbe tették át. Már ránézésre feltűnik a korábbi boltífokok szinte szétnyomó, széles kőkeret másodlagos helyzete. Az eredetileg hozzá tartozó, kétszárnyú, klasszicista rácsos ajtó a feljáró érkezőjéhez került, annak lezárásaként. Mivel az emeleti folyosóra, ily módon egyenes irányban érkező lépcsőnek útjában volt a mindez idáig nyitott, a korábbi lépcső felé, északra néző árkádív, valamint a lépcső folytatásaként ugyancsak északi irányban a padlásra vezető, előző feljáró, ezeket befalazták, illetve beszűkítették. Az emeleti udvari előtér mai ajtószerkezete ugyan még később került ide, a helyiség zárttá tételének igénye azonban már a XIX. század második felében felmerült. Emiatt került sor a kapualj fölötti, nyitott árkád kőkeretes ablakkal történő beszűkítésére is. Természetesen nem csupán itt falazták be a széles nyílásokat, mindenhol zárttá tették a folyosókat, ahonnan ettől kezdve ugyanilyen ablakok néztek az udvarra.

A XIX. század második felének legnagyobb építkezése azonban egy új épületszárny felhúzása volt az udvar hátsó szakaszának déli oldalán. A külső városfalig végighúzó, barokk északi szárny mellé kerülő, emeletes épületrész létrejöttével bezáródott az udvart körülvevő, U-alakú alaprajz, nyugati végén kiegészítve a szabálytalan módon a szomszédos ház (Chernel utca 8.) mögé nyúló XIX. század eleji istállószárnyal.

Természetesen nem zárhatjuk ki azt a feltételezést, hogy valamilyen újkori, feltehetően faszerkezetű melléképület már korábban is állt ezen a helyen. A közvetlenül a déli telekhatárra tervezett, új kőterű pincét azonban kezdettől fogva az ekkortól kertként használt várárok felől lehetett megközelíteni. A csaknem két méter széles, külső városfalon nyitott korabeli nyílást a II. világháború után légópincévé átalakított óvóhely tömör vasajtaja kedvéért átalakították. Ugyanakkor az itteni hátsó lépcsőházból is indítottak lefelé egy fémlétra fokokkal készült lejáratot a belső helyiség északkeleti sarkában, belevágva a boltozatba.

A kőterű pince fölél síkmennyezetes, középen széles hevederívvél elválasztott kocsiszín került. Egyenes záródású, széles bejárata az államosítást követő homlokzati felmérésen még szerepel. Mellette kapott helyet az udvarra szép rácsos ablakkal néző, L-alakú, fa lépcsőfokait őrző, hátsó lépcső, amely egy boltozott kis előtérhez kapcsolódik. Miként eredetileg, jelenleg is közvetlenül az udvarról, illetve földszinti helyiségek felől lehet megközelíteni. A kis előtér mögötti szoba-konyhas lakrészt a

cselédység számára tervezték. Az emeletre vezető lépcsőkar alá épített pottyantós WC-
ket az északi, nyitott udvari árkádíves előtér felől lehetett használni.

A lépcsőtől északra e fölé a nyitott szakasz fölé az emeleten nagyobb, udvari ab-
lakkal megvilágított előtér került. Ezt a tágas érkezőt, ahonnan a korábbi épületrészek
folyosói és az új déli egység szobái egyaránt megközelíthetővé váltak, a hosszú barokk
északi szárny két utolsó árkádíves udvari nyílásának elbontása révén alakították ki.
Itt az emeleten öt szobából álló lakóegység jött létre.

A frissen emelt, délre eső nyugati szárnyal együtt – új osztofalak behúzásával –
mind a földszinten, mind az emeleten átépítették a hosszú barokk szárny hátsó he-
lyiségeit is. Mivel ettől kezdve a lovak szá-
mára megszűnt a széles udvari bejárat, a
mögötte lévő közlekedőteret az istálló felől
elfalazták, s egy észak-déli irányú osztofallal
két egységre bontották. Ugyanakkor a
hosszú udvari szárnyba eső, s az istálló elő-
teréből szabadon megközelíthető, előző ko-
csiszínt nyugat felől lezárták úgy, hogy ettől
kezdve ide csupán egy kisebb ajtón át lehe-
tett bejutni. Igaz, a funkciót átvette a déli
szárnyba helyezett, új kocsiszín.

*1850 után készült, késő klasszicista rács a
padláslépcső ablakán.*

Fotó: Malustyik Mariann, 2015

Az említett földszinti falak fölé az eme-
leten szintén válaszfalak kerültek. Ily
módon jöhetett létre például a ma is meg-
lévő XIX. század végi falazott kéménnyel ki-
alakított, ekkor még a mainál nagyobb, az
előtte lévő szobát is magába foglaló konyha.
Ami a további, kisebb beavatkozásokat illeti,
a nagyméretű északi utcai szoba kettéosz-
tása a földszint déli oldalán is megismétlő-
dött, a közékük felhúzott új válaszfalon
keresztül a szobák egymásból mégis átjárha-

tóak maradtak. A fal nyugati végén a mögötte lévő, akkori nagyméretű konyhai tüze-
lőszerkezettel összefüggésben kialakított magas fűtőnyílás arra utal, hogy mindkét
szoba sarkába kályhát állítottak. Ezeket a kapualjból önálló bejárattal megközelíthető
helyiségeket a XIX. század második felétől kezdve a személyzet használta.

Az új hátsó lépcső egyben a padlás fő megközelítését is szolgálta, s szolgálja mind
a mai napig. Az itteni előtérből a hátsó lépcső folytatásaként fából készített, 19. szá-
zadi lépcsőfokok vezetnek ahhoz a tetőtéri kőkeretes ajtóhoz, amely az esetleges tűz
terjedésének megakadályozása érdekében vaslemez nyílászáróval készült. A feljaro
késő klasszicista stílusú mellvéd-rácsa szintén az 1850-es évekre keltezi az építkezést.

Megfigyelve a szép tetőszerkezetet, úgy tűnik, mintha a nyugati oldalon az emlí-
tett déli szakaszt, amely a mellette lévőkötől eltérő, jellegzetesen XIX. századi megol-

dást mutat, utólag kapcsolták volna hozzá az északi szárny eredetileg nyugat felé továbbfutó részéhez. Chernel Kálmán naplójából azonban egyértelműen kiderül, hogy 1880. július 26-án a környező épületekével együtt a Chernel-ház teteje is teljes mértékben leégett. A még augusztus folyamán újonnan készített, fa csapokkal hagyományos módon ácsolt, barokk hagyományok szerint épített fedélszéknél mutatózó formai változásokat ezek szerint csupán az egyes szárnyak fölötti padlásterék belső magasságai indokolják. A tűzvészt követő esőzések miatt az emeleti szobák padlóit és kifestését újonnan kellett készíteni. Néhány régi fénykép megőrizte ezek részleteit.²⁶

*Barokk formájú, ún. dült székes tetőszerkezet
1880-ból az északi szárny fölött.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

Szó esett már arról a kerti kijáratról, amelynek – eredetileg ugyan máshová, feltehetően a kora klasszicista lépcsőházba készült – szép kőkeretét szerencsére megőrizték az idők során. Az új épületszárny földszinti helyiségeinek megépítése, s ezzel együtt az istálló bejáratának szűkítése miatt nyílt lehetőség arra, hogy a barokk árkádíves folyosó végén – a külső városfal áttörésével – egy kétkarú lépcsőn lejussanak az egykori várárokba. Az itt kialakított, meghitt belső kert, ahol ettől kezdve tavasztól őszig tartózkodtak, a természetet különösen kedvelő Chernel Kálmán nevéhez fűződik. Kőszegen és környékén híres volt rózsakertje, amelyhez üvegház is tartozott. Az egyik legkorábbi fennmaradt, XIX. századi fényképfelvételen jól látszik a közelmúltban kialakított kert a lépcsőfeljáróra ugyan már felkúszó repkénnyel, a karókra felfuttatott új rózsatövekkel és a még kicsiny tujákkal. Később ezek, a kerek kút melletti hársfával együtt óriásira nőttek s részesei lettek a családi legendáriumnak.

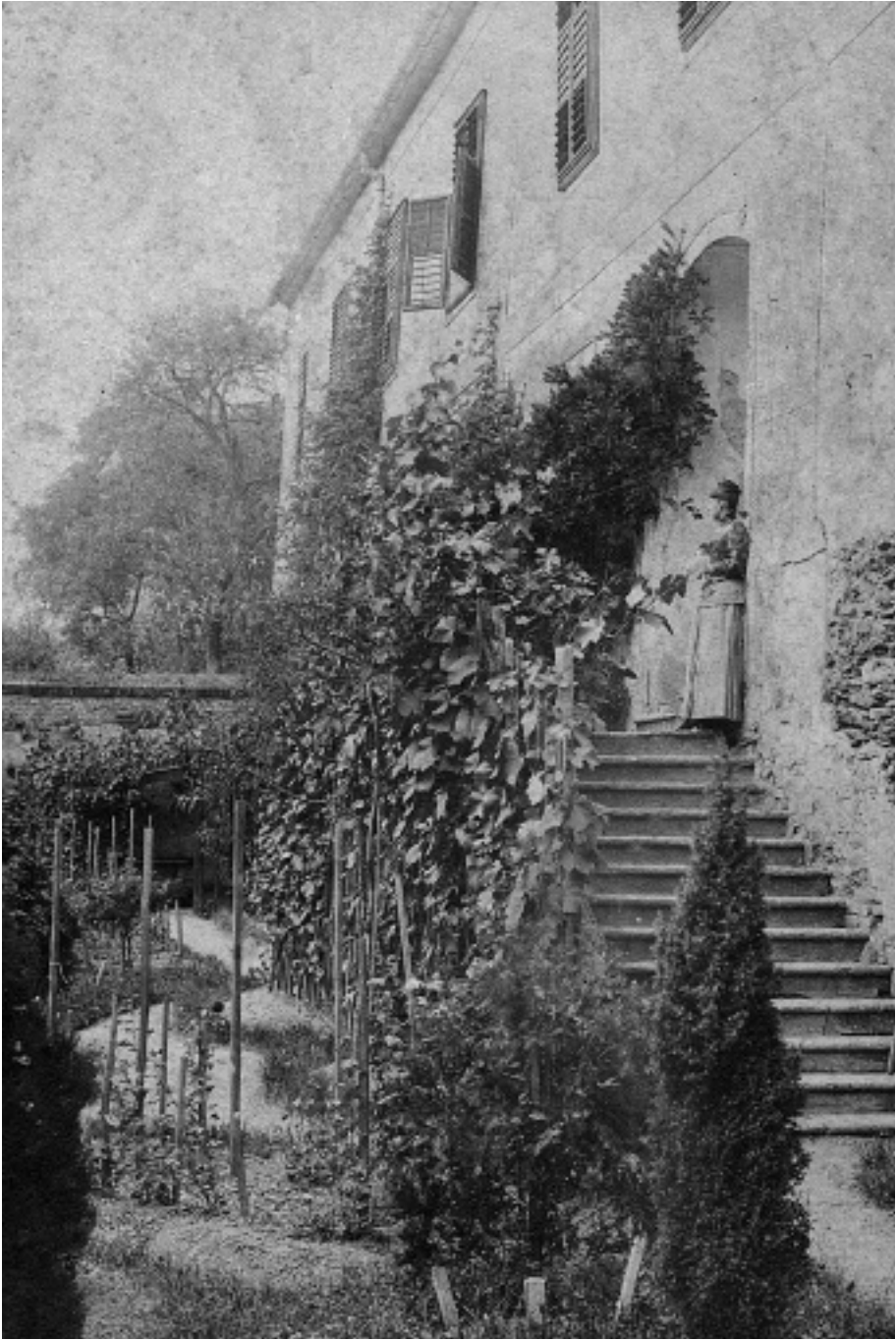
MODERNIZÁLÁS A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Az épület tulajdonosa 1910-ben bekövetkezett haláláig Festetics Mária volt, aki kilenc évvel élte túl férjét, Chernel Kálmánt. Őket gyermekeik, Chernel István (1865–1922) és Sarolta (1868–1953) követték. István, a nemzetközi hírű, tudós ornitológus 1891-ben vette feleségül Rotth Dorát. 1822. évi elhunytát követően lánya, Chernel Márta és Sarolta húga örökölte. Sarolta és az ugyancsak hosszú életű báró Miske Kálmán régésszel (1860–1943) kötött házassága után, 1894-ben a Chernel utca 2. számú házba költözött, az 1920-as évektől azonban Ilona leányukkal együtt ők is itt éltek.²⁷ Az 1911 után Chernel Istvánék által kezdeményezett munkálatok

Chernel Márta 1894 karácsonyán. A nagyszalon déli részlete a könyvtárszoba ajtajával és a szélső utcai ablakkal (a család gyűjteményéből)

*A városárookban kialakított hátsó kert, a hozzá vezető lépcsővel 1900 előtt
(a család gyűjteményéből)*

elsősorban az épület belső csinosítását és modernizálását jelentették. Egyes emeleti helyiségeket megosztottak, lekicsinyítve például az északi szárny hátsó konyháját, a beforduló folyosó előtt még egy lakószobát nyertek. A konyha előbbre került. Új válaszfalak csak kevés helyen épültek, a földszinten lerekesztették az istálló eredeti funkciójában már nem használt hátsó szakaszát, ahová Chernel István könyvtár- és dolgozószobát álmódott. Tervét az I. világháború és fiának elvesztése miatt adta fel.²⁸

Valószínűleg ugyanekkor került sor annak a két illemhelynek a kialakítására is, amelyek az emeleti előtérből nyíltak. Létesítésükre azért is szükség lehetett, mert a Chernel utca 8. számú telek mögé eső, északi lakószárny folyosó végi, korábbi emeleti

Az utcai homlokzat részlete az 1940-es években (a család gyűjteményéből)

árnyékszéke ekkor már nem volt használatban. A mellékhelyiségek érdekében elbontották az itteni nagy lakószoba előtér felőli keleti falát, s helyére keskenyebb, de kettős falat húztak, amelyek közül a belsőt gerendavázzal erősítették meg.

A XX. század eleji modernizálás fő célja azonban a nyílászáró szerkezetek, burkolatok, stb. megújítása volt. Korabeli padlókból ugyan sajnos kevés maradt ránk, a ma meglévő ajtók, ablakok nagy része azonban ebből a periódusból származik. Egységes megoldású, két-, vagy egyszárnyú, tömör táblás szerkezetű, gömbben végződő, hosszú diópántokkal nyíló ajtók készültek, közülük a belső szobákban lévőkön több esetben fennmaradtak a csokros szalagdíszes, szecessziós jellegű zárcímerek és dobozzárhoz tartozó, kicsiny, elegáns rézkilincsek. Hasonló korúak a hajlított rézkilincsekkel készült ablakok is. A hosszú

északi szárnyban az egymásból átjárható szobák nyílástengelyét, a negyedik szobától nyugat felé, középre helyezték át.

A nyílászárókkal együtt a szobák többségébe új tapéta, illetve díszítőfestés készült. Az utcai szárny földszinti lakóhelyiségeit egyszerű díszítőfestéssel dekorálták, ennek gazdagabb változata került a hátsó kert felé néző nyugati szárny emeleti belső tereibe. Közülük sajnos csak a legújabb déli épületrész két szobájában maradt épen a közel-múltban feltárt, elegáns, szőnyegmintás festés.²⁹ Az utca felé néző és mögötte, az északi szárnyban sorakozó reprezentatív termeket tapétával vonták be. Arról, hogy ezek milyenek lehettek, ma már egyedül az archív fényképfelvételek tanúskodhatnak.

Korábban már említettük, hogy 1940-ben az emeleti sarokszobát újra tapétázták. A tapéta alatti magyar és idegen nyelvű újságokból származó lapok – ez már önmagában is érdekes – alatt, remélhetőleg nagy részben megőrződött a korábbi festés.

A megjegyzésből nyilvánvaló, hogy már korábban is volt itt tapéta, nyilván az összes utcai szobában, mint ahogyan ez néhány korábbi archív felvételen is látható. A restaurátorok tapéta maradványokat találtak az empire stílusú tükrök fa betétei mellett is. A tükrök ily módon történő, utólagos rögzítésére éppen a XX. század eleji tapétázás miatt lehetett szükség.³⁰

A lépcsőfeljáró homlokfalára 1944. április 30-án felhelyezett gipsz Madonna-dombormű a felirattal és a fém gyertyatartókkal együtt Chernel Márta, Schelver Györgyné 52. születésnapjára készült.³¹

Szecessziós stílusú zárócsúszka és ajtókilincs az 1910-es évekből. Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015

A kéziratos feljegyzés egy kis vázlatrajzzal, valamint az újabb magnófelvétel tájékoztat arról is, miképpen használták a helyiségeket 1945 előtt. Erről az időszakról szerencsére archív fényképfelvételek is tanúskodnak. A földszinten a kapualjból délre Miske Kálmánék szakácsnőjének kétszobás lakása nyílt (F2-F3), mögötte az udvar felé volt az 1954 után felosztott nagy konyha (F4). Pincéjükbe is innen lehetett lejutni. Jobbra a lépcsőfeljáró előterén át lehetett bemenni az ún. Múzeumba (F6), ahol Chernel István, amíg oda nem adta a Madártani Intézetnek, madár- és fészekgyűjteményét őrizte. Később vendégszobává alakult át. A konyha mögött, a külső falban még ma is megvan a kútház, ahol vizet vettek a főzéshez. Az udvar közepén egy nagy hársfa állt, a Chernel utca 12. számú ház tűzfala mellett, elkerítve csirkéket tartottak. Hátul, az udvarból nyílt a kocsiszín (F18-F19), mellette kocsislakás volt. (F17, F20-F21) Innen vezetett fölfelé a hátsó lépcső (F16-E16), a mellette lévő két budit (F15) az alkalmazottak használták. Már akkor a volt istálló (F23) szolgált fatárolóként. A folyosó végén faragott kapun át homokkő lépcső vezetett a városfalon túli kertbe, ahol egy kőpad is állt. A hosszú északi szárnyban hátul mosókonyha (F12) működött. Előtte húzódtott a hosszú présház (F10) egy óriási présrel, régóta nélkülözhetetlen eszköz a családi borkészítéshez. Innen közepén vezetett le a lépcső a ház sarkánál fekvő, ódon pincébe, amellyel kapcsolatban Schelver Dóra leginkább az ott tárolt almákra emlékezett. Az utcai szárnyhoz közel eső helyiségek (F7-F9) az inas számára voltak fenntartva.

Az emeletre vezető lépcsőnél még megvan a csengőhöz tartozó vezeték, amivel fentről is ki lehetett nyitni a lépcsőházi ajtót. A folyosó fala az udvar felé is zárt volt, csak ablakok nyíltak rajta. Mellettük szekrényekben és ládáknál tartós élelmiszereket, lisztet, lekvárokat, stb. tároltak. A kapualj fölötti előtérből (E5), ahol szarvasagancsokból készített ruhafogason vadászöltözékek, -táskák, -kalapok és sétatokok lógtak, közvetlenül az utcai nagyszalonba (E1) lehetett bemenni, ahonnan jobbra a könyv-

*Madonna a gyermekkel dombormű kovácsoltvas díszítéssel és gyertyatartókkal a lépcsőházban.
Fotó: B. Benkhard Lilla, 2015*

Chernel István 1900 előtt az utcai emeleti könyvtárszobában (a család gyűjteményéből)

Schelver család (a család gyűjteményéből)

tárterem (E3), balra a kisszalón (E6) nyílt. A tágas, udvarra néző ebédlőt (E4) az előtérből és a könyvtárból is meg lehetett közelíteni. Mennyezete 1928-ban beszakadt, ezt követően új ablakokat és tapétát kapott. Az épület sarokszobájából, a kisszalónból végig lehetett járni az északi szárnyat. Belőle nyílt a hálószoba (E7), ahonnan a gyerekszobába (E8) lehetett jutni. Ez hátulról a nevelőnő lakrészével (E9) is össze volt kötve. Utána a Chernel-Schelver család emeleti konyhája (E10) következett, majd még egy vendégszobát (E11) követően a nagymama, Rotth Dóra szobája (E12). A nyugati szárny emeletén Miske Kálmán lakott feleségével, Chernel Saroltával és lányukkal, Miske Ilonával. Ha jól értettem, inkább a délre eső helyiségeket használták, a többi a vendégeknek tartották fenn. A folyosóval szemközt lévő szalón (E21) mellett kapott helyet a könyvtár (E20), alkalmanként szintén vendégszoba, majd a háló (E19), a gyerekszoba (E18), végül a padláslépcsővel szomszédos nevelőnői lakrész (E17). A WC-k az előtérből (E15) nyíltak, ahonnan a padlásfeljáró is. Az északra beforduló folyosó sarkán kis teakonyhát (E13) működtettek.

1945 UTÁN

1945 áprilisában, közvetlenül az orosz csapatok bejövetele előtt Chernel Márta és férje, Schelver György két kamasz lányukkal, Mariettával és Dórával Ausztriába menekültek. Kevés holmit vihettek magukkal, az értékes berendezés, a könyvek, festmények, ötvöstárgyak, stb. legnagyobb része a házban maradt. Menet közben addigra már biztosan rengeteg minden eltűnt, amíg 1946-ban részletesen összeírták a ládákbá csomagolt használati eszközöket. A kőszegi múzeum alapítója, a becsületes Visnya Aladár a fosztogatók elől igyekezett megmenteni a család értékes kincseit. A bútorok egy része dr. Smidt Lajos gyűjtőhöz került, ma a nevét viselő szombathelyi múzeum tulajdona. A fele részben tulajdonos Chernel Márta férjével – a lakóépület és a szőlőtulajdon másik fele akkor már két lánya nevében szerepelt – 1947 elején külföldről kérvényezte ugyan az ingatlanok visszaadását, az elutasító döntés azonban nagyon hamar, már áprilisában megszületett.³²

Az 1952-ben bekövetkezett államosítás után az épületbe 11 lakás került.³³ 1954-ben a budapesti Városépítési Tervező Vállalat (VÁTI) felmérési és helyreállítási tervdokumentációt készített. Ekkor az épületben már 14 szükséglakás volt 6 konyhával és 3 közös WC-vel, fürdőszoba nélkül. Az épület története szempontjából különösen értékesek a felmérési rajzok, hiszen ezeken még a jelentősebb átalakításoknál korábbi részleteket is mutató történeti állapottal lehet találkozni.³⁴

A szükséglakások kialakítását nyilván sűrű feladatnak tartották, ezért bizonyos belső átalakításokat, felosztásokat már az 1950-es években elvégeztek. Felhárítót az utcai nagyszalón feldarabolása, amelynek díszes ablaka mögé ráadásul 1969-ben fürdőszobát építettek. Gyökeres bontásokra azonban szerencsére sem akkor, sem később nem került sor. A tervezett nagyobb műemléki felújítás, némi módosítással kb. 10 évet váratott magára, mert a kivitelezés csupán 1966-ra fejeződött be. Alapos

*Az egykori kert maradványa az épületből levezető lépcsővel 1959-ben
(a család gyűjteményéből)*

*1954. évi felmérés az északi szárny udvari homlokzatáról.
Rajz: Riedlmayer Gyula, Lombár Pál (VÁTI). Forster Központ, Tervtár*

szemrevételezés után nem kétséges, hogy a munkálatok során az 1954. évi terveket vették alapul. A külső megjelenés szempontjából – megfelelően az utcaihoz –, az udvari homlokzatokon is a barokk állapot visszaállítására törekedtek, kibontva az eredetileg árkádiveket, s hasonló korú, hóbörcsös vakolattal látva el a falfelületeket. Nem készültek el a Chernel utca 8. telke felé néző kis, osztás nélküli földszintes ablakok, amivel az épület csak nyert. Itt ugyanis még ma is létezik az a bádoffedésű toldalék, amely lezárta a korábbi átjárót a két épület között. Igen szomorú viszont, hogy teljes mértékben eltűnt a virágzó belső Chernel-kert. A vár felújításával párhuzamosan a Chernel utca 10-12. számú házak mögötti városárkot kitisztították, s összefüggő füves területté, később játszótérre alakították át. Az 1954. évi terv még meghagyta volna a kerti lépcsőt, amit a későbbiekben mégis elbontottak, s a hátsó szép kőkeretes ajtóból kivezető lejáratot terméskövel falazták be.

A város több ízben foglalkozott a gondolattal, hogy korszerűsítéssel egybekötve újítja fel az értékes épületet, erre azonban mindeddig nem került sor. A tizenöt, részben komfort nélküli lakást tartalmazó épületet a kőszegi önkormányzat kérésére 1993-ban vette át a Kincstári Vagyoni Igazgatóság. Amikor 1997-ben először a külső utcai homlokzat, két évvel később pedig az udvariak kutatását kérték tőlünk, reménykedtünk a gyors folytatásban és abban, hogy sikerül méltó funkciót találni az épület számára. Egyedül az utcai homlokzat készült el 2001-ben.³⁵

Most újból van ok reménykedni abban, hogy a nagy múltú lakóház a kőszegiek és az ide látogatók számára egyaránt méltó szellemi tartalommal és a részletekre is figyelő szakértelemmel, gondos helyreállítással nyeri vissza egykori fényét. Ebben – az értékes falfestéseket is tartalmazó utcai emeleti szobák reprezentatív bemutatásával – fontos szerepet játszhat az egykor itt élő, országos hírnű tudósokra és családjaikra való emlékezés is.

JEGYZETEK

- 1 Részlet Herman Ottó naplójából, 1899. A szövegrészletet közli CSABA József: Adatok Herman Ottó és a kőszegi Chernel-család kapcsolataihoz. Vasi Szemle 1980. XXXIV/1. 604.
- 2 A dolgozat elkészítését az OTKA K 109323 számú programja: „Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen és Tokaj-hegyalján” támogatta. A 2006-ban, egy helyszíni épületbejárás alkalmával készült magnófelvételt elsősorban Schelver Dóra lányának, Döry Mariettának köszönöm, másodsorban Bokányi Péter kőszegi irodalomtörténésznek, aki közvetítette számomra. Újabbán átadott családi fényképek és történetek miatt külön hálás vagyok Döry Mariettának.
- 3 Az előkészítés korán megindult. B. Benkhard Lilla: Kőszeg, Chernel utca 10. Kutatási elődokumentáció, 1989. Kézirat, Forster Központ, Tervtár, ltsz. 25618; Említett kutatásokat a tulajdonos Kincstári Vagyonügynökség, majd jogutódja, az MNV Zrt. megbízásából munkahelyi (ÁMRK-KÖH, Forster Központ) feladatként, régészként illetve művészettörténészként kolléganőmmel együtt végeztük: B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára: Chernel utca 10. Homlokzati kutatás, dokumentáció 1997. Kézirat, Forster Központ, Tervtár, ltsz. 37953; B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára: Chernel utca 10. sz. lakóépület belső udvari homlokzatainak és más közösségi tereinek tudományos dokumentációja, 1999. Kézirat, Forster Központ, Tervtár ltsz. 37952; [B. Benkhard

- Lilla közreműködésével] Mentényi Klára: Kőszeg, Chernel utca 10. Belső terek kutatása, dokumentáció 2015. Kézirat, Forster Központ, Tervtár, leltározás alatt
- 4 BARISKA István: Erődítési munkálatok Kőszeg városfalain a 16. században, Vasi Szemle XXXVI. 1982. 254-255.; B. BENKHARD Lilla: A köszegi védműrendszer. In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Kőszeg, 2000. 52-53.
  - 5 MNL VaML KFL Kőszeg Város Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvek. Statt Günß Grundbuch, 1570
  - 6 B. BENKHARD Lilla - MENTÉNYI Klára: Kőszeg, Chernel utca 10. In: Összefoglaló jelentések a 2000. év műemléki kutatásairól. Műemlékvédelmi Szemle 2001, 227-228.
  - 7 A 2006-ban készült magnófelvételen (lásd a 2. jegyzetet) Schelver Dóra prészáznak nevezi a nagy, három ablakos földszinti helyiséget, ahonnan akkor még egyenes vonalú pincelépcső vezetett az északi épület utcáig előrenyúló pincéjébe.
  - 8 MNL VaML KFL Kőszeg város adóhivatalának iratai. Adókimutatások: 1625 (Kö 57), 1626 (Kö 58), 1631 (Kö 59), Bordézsma-jegyzék: 1643 (Kö 225), Adókimutatások: 1644 (Kö 61), Hadiadó: 1648 (Kö 60), Gabonadézsma-jegyzék: 1650 (Kö 360), 1656 (Kö 364), Adókimutatások: 1661 (Kö 68), Hadiadó: 1663 (Kö65). Bálint deákot ezen a helyen 1648-ban említik a jegyzékek, Tobias Schmidt német tanítót 1663-ban.
  - 9 MNL VaML KFL Kőszeg város adóhivatalának iratai. Steuer Register:1669 (Kö 66), Hadiadó: 1671 (Kö 67), Adókimutatások: 1675 (Kö 68), Házadó-jegyzék: 1684 (Kö 71), Gabonadézsma-jegyzék: 1687 (Kö 380), Bordézsma-jegyzék: 1692 (Kö 224); Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1659-1663. 1660. június 1., 1665-1669. 1667. június 11.; Evangélikus egyház levéltára, Kőszeg. Iratok 1650-1675. 1670. január 5. német egyház számadásai; SZIGETI Kilián: Régi magyar orgonák. Kőszeg. Budapest, 1974. 10.
  - 10 Johann Karl Olisser 1695-ben jelenik meg először az adójegyzékekben. MNL VaML KFL Kőszeg város adóhivatalának iratai: Adókimutatások: 1695 (Kö 74). Két év múlva ugyanitt városbíróként tartják számon. 1697 (Kö 14). Chernel Kálmán alapvető munkájában: CHERNEL Kálmán: Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja I. Szombathely, 1877. 131. Olisser Károlyt 1696-ban sorolja fel a köszegi bírák között.
  - 11 MNL VaML KFL Protocollum Fassionum V/3 p. Bevallások 1717-1721. 1719. június 19.; VaML KFL Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1715-1719. 1719. június 9.; MNLVaML KFL Acta Miscellanea, 1713-1721. 1719. június 29.; MNLVaML KFL Acta Miscellanea, 1722-1726. 1722. augusztus 5.; MNLVaML KFL Kőszeg város választott polgárságának és tanácsának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1720-1725. 1723 január 26. 357-358.
  - 12 MNL VaML KFL Kőszeg város adóhivatalának iratai. Adókimutatások: 1742 (Kö 109)
  - 13 MNL VaML KFL Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1766-1767. 1766. május 16. 237-238., 1766. május 24. 262., 1766. június 14. 292.; CHERNEL Kálmán: Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja II. Szombathely, 1878. 238-239.; MNLVaML KFL Suhajda Lajos levéltári regesztái, Titkos Levéltár, 166. Cédulák, 1. doboz
  - 14 MNL VaML KFL Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1766-1767. 1766. december 16. 590., 1767. január 5. 650-651., 1767. január 19. 659-660, 666-667. Sajnos egyelőre az épület tervrajzai sem ebből az időszakból, sem a későbbekre vonatkozóan nem kerültek elő.
  - 15 A kéziratrét és a vele együtt átadott, 1975-ből származó, az emeleti szobabeosztást mutató vázlatért ugyancsak Döry Mariettának, s mint közvetítőnek, Bokányi Péternek tartozom köszönettel.
  - 16 Bán Beatrix – Nagy Éva: Kőszeg, Chernel utca 10. Festő-restaurátori szondázó, falkép-kutatási dokumentáció, 2015. Kézirat, Forster Központ, Tervtár, leltározás alatt
  - 17 Lásd a 14. jegyzetet
  - 18 Az idézetet lásd MNL VaML KFL Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1777. 1777. június 13-14-15. 74.; CHERNEL Kálmán i.m. 1878. 241.; VECSEY Lajos: A köszegi róm[ai] kat[olikus] Kelcz-Adelffy árvaház története 1741-1941. Szombathely, 1943. 43.
  - 19 Kelcz József haláláról szóló gyászjelentést lásd: MNL Festetics család levéltára. Festetics család tolnai ága P234 54.d. Memorabilia, Fasc. A. No 2-58. 317-318 fol.; MNLVaML KFL Kőszeg város

- választott polgárságának és tanácsának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1802. 1802. december 20. 605. (Annex Pag. 2766); CHERNEL i.m. II. 1878. 247.
- 20 MNL VaML KFL Kőszeg város választott polgárságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek 1803. szeptember 15-december 16. (429, 435, 436, 470, 506-507, 517-518, 575, 590-592) és 1804. január 30 – május 22. között (57-58, 73, 79, 84, 85, 90-91, 93, 100-101, 103, 104-108, 234, 281.
- 21 Lásd a 16. jegyzetet. A tükörkeretek restaurátori szondázó kutatását lásd az épület történeti faszerkezeteiről készült dokumentációban. Bottyán Nikó: Kőszeg, Chernel utca 10. fa-restaurátori kutatási dokumentáció, 2015. Kézirat, Forster Központ, Tervtár, leltározás alatt
- 22 A visszaemlékezéssel kapcsolatban lásd a 2. jegyzetet. Az empire stílusú bútorokat említi Géber Antal: Magyar gyűjtők című kéziratának II. kötete is Chernel Istvánra vonatkozó fejezetnél, 113. Szépművészeti Múzeum, Könyvtár; Festetics Imréről és úttörő jellegű tudományos munkásságáról, amelyet a juhtenyésztés akkori legmodernebb gyakorlatát saját birtokán alkalmazva, abból kiindulva a genetika területén ért el: SZABÓ T. Attila: Festetics Imre (1764–1847). Vasi Szemle XLV. 1991. 91-97.; Genetikai eredményeiről legújabbban: http://criticalbiomass.blog.hu/2014/01/24/festetics_imre_a_genetika_nagyapja. Utolsó letöltés: 2015-09-13
- 23 KAPOSÍ Zoltán: Gróf Festetics Imre birtokai és gazdálkodása a 19. század első harmadában. LVI. Georgikon Napok, 2014. Pannon Egyetem Georgikon kar, konferencia Festetics Imre születésének 250. évfordulójára. http://napok.georgikon.hu/cikkadatbazis/cikkek-2012/doc_view/211-dr-kaposi-zoltan-grof-festetics-imre-birtokai-es-gazdalkodasa-a-xix-szazad-első-harmadában. 512-513. (511-523) Utolsó letöltés: 2015-09-13.; Gróf Festetics Imre emléktábláját a Pannon Tudományegyetem keszthelyi Georgikon Mezőgazdaság-tudományi Kara helyezte a homlokzatra 1997-ben.
- 24 SZABÓ Dezső: A herceg Festetics-család története. Budapest, 1928. 145.; SZABÓ T. i. m. 1991. 91.; KAPOSÍ i.m. 2014. 521.; CHERNEL Kálmán: Életpályám története. Kőszeg és Vidéke, VI. évf. 8. sz. 1886. február 21. 1-2.; 1886. Uő. Uo. VI. évf. 14. sz. 1886. április 4. 1-2.; Uő. Uo. VI. évf. 15. sz. 1886. április 11.; PALATINUS József: A chernelházi Chernel család. Vasvármegyei nemes családok története. I. Szombathely, 1911. 152-154.; SZINNYEI József Chernel Kálmánról írt szócikke. In: Magyar írók élete és munkái II. 1892. 36-37.; BARISKA István: Esetvonások Chernel Kálmán portréjához. Vasi Szemle XLII. 1988. 555-566.; FARAGÓ Sándor: Lélekkel teljesített hivatás. Chernelházi Chernel István naplója 1914–1922. II. Sopron, 2015. 38–40.
- 25 SZÖVÉNYI István: Képek a dualizmus kori Kőszeg történetéből Chernel Kálmán naplói alapján. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 4. 1966-1970. Szombathely, 1973. 382. (371-396), Uő. korábban ugyanezen a címen, az első részben: Vasi Szemle XXII. 1968. 576 (567-579); Chernel Kálmán naplójának – a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában őrzött – kézirata (107/4, 111/3-4, 113/1, továbbá 123/4-124/4) alapján Söptei Imre községi történész-levéltáros jóvoltából megismert adatok, amelyeket ezúton is köszönök neki.; MNL VaML KFL Népeség összeírás 1848 (Kő 52/2)
- 26 Chernel Kálmán napló kézirata i.m. (123/4-124/4). Lásd az előző jegyzetet
- 27 FARAGÓ Sándor: Lélekkel teljesített hivatás. Chernelházi Chernel István naplója 1914–1922. II. Sopron, 2015. 18-19, 27-51; MNL VaML KFL A Chernel-Schelver család iratai, 1946–1947.; Az akkor 13. (Chernel utca 10.) és 17. (Chernel utca 2.) számú belvárosi ingatlan tulajdonosi adatai: Söptei Imre: Adatgyűjtés a készülő községi topográfia számára. Kézirat, 2007. 32-33. Köszönet a szerzőnek, hogy kézirátát használhattam.
- 28 Lásd a 2. és a 15. jegyzetet
- 29 Lásd a 16. jegyzetet
- 30 Lásd a 21. jegyzetet
- 31 A ház mindenkori lakói később is tisztelték a Mária-domborművet, gyakran helyeztek el virágokat körülötte. Schelver Dóra 2006-ban a magnófelvételen beszélget erről egy ott élő férfivel. Lásd a 2. és 15. jegyzetet
- 32 MNL VaML KFL Államosítási iratok, Chernel u. 10.
- 33 MNL VaML KFL Államosítási iratok, Chernel utca 10. Leltár, 1952
- 34 A munkát Riedelmayer Gyula építész irányította. Forster Központ, Tervtár ltsz. 4274, 12301
- 35 Lásd a 3. jegyzetet. A homlokzat felújítás tervezője 2000-ben az azóta elhunyt Németh István volt.

*Chernel Márta és Schelver György esküvője. Az ifjú pár mögött özv. Chernel Istvánné
(a család gyűjteményéből)*

Esküvői csoportkép 1925-ben a Chernel-ház udvarán (a család gyűjteményéből)